

Шуляк Юлія Леонідівна –
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінального права Національної
академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ З МЕТОЮ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО

Здійснено аналіз особливостей кримінальної відповідальності за шахрайство в порівняльно-правовому аспекті. Сформульовано відповідні теоретичні висновки щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

Ключові слова: шахрайство; нові склади злочину; міжнародний досвід; кримінальна відповідальність; вдосконалення.

Осуществлен анализ особенностей уголовной ответственности за мошенничество в сравнительно-правовом аспекте. Сформулированы соответствующие теоретические выводы относительно усовершенствования отечественного законодательства.

Ключевые слова: мошенничество; новые составы преступления; международный опыт; уголовная ответственность; усовершенствование.

The special features of criminal responsibility for fraud in comparative-legal aspect are analyzed in the article. The theoretical conclusions in relation to the improvement of national legislation are formulated.

Keywords: fraud; new corpora delicti; international experience, criminal responsibility, improvement.

Евітова економічна криза, тривалий спад промислового виробництва й експорту, збільшення неповернень за кредитами, хвиля банкрутств у банківському секторі, скорочення бюджетів і персоналу, збільшення кількості безробітних, падіння платоспроможного попиту, зростання споживчих цін, що пов'язане зі зростанням курсу іноземної валюти та валютною складовою у вітчизняному виробництві, монополізація та свавілля під час ціноутворення, особиста потреба в грошах та бажання зберегти якість життя і рівень доходів – усе це дає потужний імпульс для зростання кількості корисливих злочинів, пов'язаних з оберненням чужого майна на користь винного чи інших осіб, а саме для таких складних, інтелектуальних, як шахрайства.

Водночас банківський сектор модернізується, реструктуризується галузь страхування, розвиваються інформаційні, промислові технології, запроваджуються нові види послуг, що сприяє вдосконаленню старих та розробленню нових схем, способів викрадення чужого майна чи придбання права на чуже майно. Одним з найважливіших питань сьогодення є надійне забезпечення кримінально-правової охорони

власності, що зумовлюється необхідністю вдосконалення кримінально-правової політики держави щодо суспільних відносин власності через їх надзвичайну вразливість, а також створення дієвого та ефективного загальноправового поля.

Відповідно до щорічних Єдиних звітів про злочинність Міністерства внутрішніх справ України, цей злочин є одним з найпоширеніших злочинів проти власності і посів друге місце в 2011 р. серед усіх злочинів проти власності в Україні [1], при цьому така тенденція зберігалася і протягом 2012 р.

Незважаючи на те, що ґрунтовні теоретичні розробки, які стосуються кримінальної відповідальності за шахрайство, здійснювало багато вчених-правників (Д. С. Азаров, Г. М. Анісімов, В. М. Баулін, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, О. В. Лисосед, П. С. Матишевський, О. В. Смаглюк та ін.), однак остаточного вирішення низки проблем, з огляду на постійне вдосконалення шахрайських схем, так досі і немає. Зауважимо, що ґрунтовне дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство було надано в межах дисертації автора «Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження» (2011 р.), де ми використали позитивний іноземний досвід, зокрема російський [2]. Водночас останніми роками російський законодавець продемонстрував суттєві зрушення у сфері кримінально-правової охорони власності від шахрайських посягань.

Метою цієї статті є вивчення міжнародного досвіду, зокрема, відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу (КК) Російської Федерації (РФ) щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, а також можливість його використання в національному законодавстві.

Кримінальну відповідальність за шахрайство національний законодавець передбачив лише в одній статті КК України – ст. 190, відповідно до якої «шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [3]. Родовим та безпосереднім об'єктом цього злочину виступають охоронювані законом суспільні відносини власності, а предметом – чуже для винного майно або право на таке майно. З об'єктивної сторони шахрайство характеризується: суспільно небезпечним діянням – заволодінням чужим майном або придбанням права на майно; суспільно небезпечними наслідками – переходом майна із законного володіння чи розпоряджання однієї особи до незаконного володіння чи розпоряджання іншої особи; причинним зв'язком між діянням і наслідками; способом учинення злочину – обманом чи зловживанням довірою. Кваліфікуючі ознаки шахрайства включають: шахрайство, учинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2); а особливо кваліфікуючими ознаками є: шахрайство, учинене у великих розмірах або з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3); в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 4) [4, с. 194–198].

Зовсім іншою є концепція кримінальної відповідальності за шахрайство в РФ. Так, 10 грудня 2012 р. набрав чинності Федеральний закон від 29 листопада 2012 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації та окремих законодавчих актів Російської Федерації», що суттєвим чином змінив правове регулювання відносин у сфері кримінальної відповідальності за шахрайство та виділив нові складі злочинів. Віднині ст. 159 КК РФ передбачає шість складів, залежно від способу вчинення злочину, предмета та сфери суспільних відносин. Отже, російський законодавець уважає, що це повністю відповідає сучасним умовам захисту суспільних відносин власності.

Стаття 159 КК РФ, яка передбачає відповідальність за шахрайство, тобто викрадення (рос. «хищение») чужого майна чи придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою, є загальною. Інші види шахрайства, де присутні спеціальні ознаки, установлені в ст. 159.1 – 159.6 КК РФ [5].

Таким чином, віднині законодавчо закріплені спеціальні складі злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за шахрайські діяння, які пов'язані з:

- кредитуванням (ст. 159.1 КК РФ);
- отриманням виплат (ст. 159.2 КК РФ);
- використанням платіжних карт (ст. 159.3 КК РФ);
- договірними відносинами у сфері підприємницької діяльності (ст. 159.4 КК РФ);
- страхуванням (ст. 159.5 КК РФ);
- комп'ютерною інформацією (ст. 159.6 КК РФ).

Водночас, ст. 159 КК РФ отримала низку суттєвих змін. Вони стосуються, зокрема, ч. 3 цієї статті, у санкції якої було збільшено розмір штрафу, та ч. 4, що за новою редакцією звучить таким чином: «шахрайство, що призвело до втрати громадянином права на житлове приміщення».

На наш погляд, такі зміни в ч. 4 ст. 159 КК РФ були зумовлені загальною небезпечністю шахрайства, значною кількістю вчинення таких злочинів, а також тяжкістю наслідків, оскільки в низці випадків вартість квартири чи будинку не перевищувала встановленого в законодавстві особливо великого розміру, тоді як суспільна небезпечність злочину була доволі високою.

Отже, що стосується нових складів злочинів, то йдеться про:

1. Шахрайство у сфері кредитування (ст. 159.1 КК РФ), тобто заволодіння грошовими коштами позичальником шляхом надання банку або іншому кредиторі свідомо неправдивих і (чи) недостовірних відомостей. Об'єктивна сторона аналізованого злочину виражається у спеціальному способі його вчинення – наданні банку або іншому кредиторі свідомо неправдивих і (чи) недостовірних відомостей. Раніше злочин, учинений у такий спосіб, кваліфікувався як просте шахрайство. Суб'єкт цього злочину – спеціальний, тобто позичальник.

Санкція за вчинення шахрайства у сфері кредитування (ч. 1 ст. 159.1 КК РФ) не передбачає позбавлення волі на певний строк. Як

кваліфікуючі і особливо кваліфікуючі ознаки шахрайства у сфері кредитування передбачено вчинення його групою осіб за попереднього змовою (ч. 2 ст. 159.1 КК РФ), з використанням свого службового становища або у великому розмірі (ч. 3 ст. 159.1 КК РФ) і вчинення злочину організованою групою осіб або в особливо великому розмірі (ч. 4 ст. 159.1 КК РФ).

Інші спеціальні склади шахрайства містять такий же перелік кваліфікуючих ознак (за винятком ст. 159.4 КК РФ).

2. Згідно з ч. 1 ст. 159.2 КК РФ, шахрайством під час отримання виплат є таке заволодіння грошовими коштами або іншим майном, що пов'язано з отриманням грошової допомоги, компенсацій, субсидій та інших соціальних виплат, установлених законами та іншими нормативно-правовими актами, шляхом надання завідомо неправдивих і (чи) недостовірних відомостей, а також шляхом приховування фактів, які передбачають припинення вказаних виплат (раніше такі дії також кваліфікувалися як просте шахрайство (ст. 159 КК РФ). Об'єктивна сторона полягає як у діях, так і у бездіяльності.

Очевидно, що ст. 159.1 та 159.2 КК РФ подібні до ст. 222 КК України – шахрайство з фінансовими ресурсами, тобто надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг щодо податків у разі відсутності злочину проти власності.

3. Шахрайство з використанням платіжних карток (ч. 1 ст. 159.3 КК РФ) – заволодіння чужим майном, здійснене з використанням фальсифікованої або такої, що належить іншій особі, кредитної, розрахункової або іншої платіжної картки шляхом обману уповноваженого працівника кредитної, торгової або іншої організації. Таким чином, цей склад злочину характеризується спеціальним засобом його вчинення – фальсифікованою або такою, що належить іншій особі, платіжною картою. Згідно з п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду РФ «Про судову практику у справах про шахрайство, привласнення та розтрату» від 27 грудня 2007 р. № 51, злочинне використання платіжних карток з метою заволодіння майном може бути кваліфіковано як шахрайство за умови, якщо злочинець шляхом обману або зловживання довірою ввів в оману уповноваженого працівника кредитної, торгової або сервісної організації. У разі заволодіння грошовими коштами без участі уповноваженого працівника кредитної організації такі дії злочинця слід кваліфікувати як крадіжку (ст. 158 КК РФ) [6].

4. Шахрайство у сфері підприємницької діяльності. У ч. 1 ст. 159.4 КК РФ зазначено, що до такого злочину належить шахрайство, яке пов'язане з умисним невиконанням договірних зобов'язань у сфері підприємницької діяльності. Це формулювання є досить загальним, тому для кращого розуміння волі законодавця слід звернутися до матеріалів законопроекту, у якому цей вид злочинів мав назву «шахрайство при

здійсненні інвестиційної діяльності», що може бути певним орієнтиром під час правозастосування.

Згідно з п. 4.1 Постанови Пленуму Верховного Суду РФ «Про практику застосування судами застережних заходів у вигляді взяття під варту, запоруки і домашнього арешту» від 29 жовтня 2009 р. № 22, під шахрайством у сфері підприємницької діяльності розуміють злочини, що вчинені особами, які здійснюють підприємницьку діяльність або беруть участь у такій діяльності, і ці злочини безпосередньо пов'язані з вказаною діяльністю. За цей злочин передбачено більш високий штраф, ніж за інші види шахрайства – до 500 тис. руб. (ч. 1 ст. 159.4 КК РФ), що прирівнюється приблизно до 137 500 грн (майже 240 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (н.м.д.г.) станом на 1 січня 2013 р., при цьому 1 н.м.д.г. становить 573,5 грн).

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його лише у великому (ч. 2 ст. 159.4 КК РФ) та особливо великому розмірах (ч. 3 ст. 159.4 КК РФ).

5. Шахрайство у сфері страхування – заволодіння чужим майном шляхом обману відносно настання страхового випадку, а також розміру страхового відшкодування, що підлягає виплаті страхувальникові або іншій особі відповідно до закону або договору (ч. 1 ст. 159.5 КК РФ). Об'єктивна сторона аналізованого злочину виражається у спеціальному способі його вчинення – обмані відносно настання страхового випадку, а також щодо розміру страхового відшкодування, що підлягає виплаті страхувальникові або іншій особі, на користь якої було укладено договір відповідно до закону або договору страхування. Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто страхувальник або особа, на користь якої було укладено договір страхування.

6. Шахрайство у сфері комп'ютерної інформації (ч. 1 ст. 159.6 КК РФ) – заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно шляхом уведення, видалення, блокування, модифікації комп'ютерної інформації або іншого втручання у функціонування засобів зберігання, обробки або передачі комп'ютерної інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж. Визначення терміна «комп'ютерна інформація» надається в примітці 1 до ст. 272 КК РФ, у якій він визначається як відомості (повідомлення, дані), представлені у формі електричних сигналів незалежно від засобу їх зберігання, обробки й передачі. Предметом цього злочину виступає комп'ютерна інформація. Об'єктивна сторона злочину виражається у спеціальному способі його вчинення – шляхом уведення, видалення, блокування, модифікації комп'ютерної інформації, іншого втручання у функціонування засобів зберігання, обробки передачі комп'ютерної інформації або в інформаційно-телекомунікаційні мережі [7].

Також у науково-практичному сенсі цікавою ідеєю є пропозиція російського Міністерства фінансів щодо доповнення КК РФ статтею про відповідальність за організацію фінансових пірамід [8].

Крім того, російський законодавець переглянув розміри завданих шахрайством збитків. Якщо в попередній редакції великим уважався розмір збитку понад 250 тис. рублів (у гривневому еквіваленті це становило 68,75 тис. грн або приблизно 120 н.м.д.г.), то сьогодні – понад 1,5 млн. рублів (відповідно, 412,5 тис. грн або приблизно 720 н.м.д.г.). Віднині особливо великий розмір – це понад 6 млн руб. (що еквівалентно 1 млн 650 тис. грн або приблизно 2877 н.м.д.г.), водночас, у попередній редакції – понад 1 млн руб. (у гривневому еквіваленті – 275 тис. грн або приблизно 480 н.м.д.г.) [9].

Федеральний закон установлює нову редакцію ст. 7.27 Кодексу про адміністративне правопорушення РФ – «Дрібне викрадення», тобто дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, заволодіння чи розтрати за відсутністю ознак злочинів, передбачених ч. 2–4 ст. 159, ч. 2–4 ст. 159.1, ч. 2–4 ст. 159.2, ч. 2–4 ст. 159.3, ч. 2, 3 ст. 159.4, ч. 2–4 ст. 159.5, ч. 2–4 ст. 159.6, яка відмежовує шахрайство як адміністративне правопорушення від кримінально караного злочину [10].

Деякі юристи вважають, що цей закон надасть можливість мінімізувати помилки та зловживання під час порушення кримінальних справ щодо шахрайства, сприяти підвищенню якості роботи з виявлення та розкриття таких злочинів, правильної кваліфікації та більш чіткому відмежуванню кримінально каранних діянь від цивільно-правових відносин. Такі зміни сприятимуть ефективному функціонуванню судової системи, оскільки шахрайство, безумовно, повинно поділятися на склади [11]. У кримінальному законодавстві далекого зарубіжжя така практика активно застосовується.

Існують і протилежні точки зору. Зокрема, Ю. Гервіс вважає, що більш ефективно було б не «дробити» саму статтю, а вказати в одній з її частин список кваліфікуючих ознак, які збільшать строк покарання, за прикладом ст. 105 КК РФ – «Вбивство» [11]. Така думка, на наш погляд, є більш прийнятною, оскільки для застосування на практиці слідчим буде набагато складніше правильно кваліфікувати такі дії, а як відомо, ефективність роботи правоохоронних органів прямо залежить від безпомилкового застосування норм кримінального права.

Таким чином, неодмінно і доцільно було б удосконалити кримінальну відповідальність за шахрайство й у національному законодавстві, ураховуючи досвід нормотворчості РФ. Зокрема, варто запропонувати українському законодавцеві доповнити ч. 4 ст. 190 КК України таким положенням: «що призвело до втрати особою права на житлове приміщення», а також збільшити розмір штрафів та переглянути суму завданих збитків. На нашу думку, доцільно було б у межах одного розділу акумулювати фактично всі норми про відповідальність за різні форми вчинення шахрайства. Що ж стосується поділу шахрайства на окремі склади, як це зроблено російським законодавцем, то вважаємо, що варто спостерігати за процесами правозастосування норм ст. 159 – 159.6 КК на теренах РФ та використати лише позитивний досвід, який, як очікується, отримаємо в найближчому майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан і структура злочинності : Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.
2. Шуляк Ю. Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шуляк Юлія Леонідівна. – К., 2011. – 275 с.
3. Кримінальний кодекс України 2001 року : за станом на 1 січ. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Кримінальне право України. Особлива частина : [підруч.] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – [3-те вид., переробл. та доп.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.
5. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня. 1996 г. № 63-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/ukrf>.
6. Постановления Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 51 от 27 дек. 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vsrif.ru/second.php>
7. Федеральный закон «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 29 нояб. 2012 г. № 207-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW=56494>.
8. Мошенничество дифференцировали [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ppt.ru/news/111910>.
9. Закон в отношении статьи 159 Уголовного кодекса РФ (Мошенничество) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://jurconsult.blogspot.ru/2012/12/159_25.html?m=1.
10. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 дек. 2001 г. № 195-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/koap>.
11. Начинает действовать обновленная статья УК РФ «Мошенничество» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ria.ru/defense_safety/20121210/914083800.html.